Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu

International Ibn Khaldun Symposium

01-03 Kasım/November 2013 – ÇORUM/TURKEY

Editörler
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ
Arş. Gör. Ömer DİNÇ

Çorum Belediyesi Kültür Yayınları
Ankara 2015

ULUSLARARASI İBN HALDÛN SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL IBN KHALDUN SYMPOSIUM

01-03 Kasım/November 2013 – ÇORUM/TURKEY

DÜZENLEME KURULU/ORGANIZING COMMITTEE

Muzaffer Külcü (Çorum Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Reha Metin Alkan (Hitit Üni. Rektörü)
Prof. Dr. Mesut Okumuş (Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Ferit Uslu (Hitit Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Bıyık (Hitit Üni.)
Yrd. Doç. Dr. Şahabettin Ergüven (Hitit Üni.)

Çorum Belediyesi Kültür Yayınları
Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu/International Ibn Khaldun Symposium

ISBN: 978-605-84272-0-4

Dizgi, Kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, cilt, kapak baskısı: Salmat Mat. Bab. Yay. Ltd. Şti.
Birinci Basım: Ağustos 2015

KATILIMCILAR/PARTICIPANTS

1. Prof. Dr. Âdem Apak, Uludağ Üniversitesi, BURSA
2. Prof. Dr. Adnan Demircan, İstanbul Üniversitesi, İSTANBUL
3. Prof. Dr. Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi, İZMİR
4. Prof. Dr. Altan Çetin, Gazi Üniversitesi, ANKARA
5. Prof. Dr. Celaleddin Çelik, Erciyes Üniversitesi, KAYSERİ
6. Prof. Dr. Erkan Yar, Fırat Üniversitesi, ELAZIĞ
7. Prof. Dr. Ferit Uslu, Hitit Üniversitesi, ÇORUM
8. Prof. Dr. Mabrouk al-Bahi, Safakis Üniversitesi, TUNUS
9. Prof. Dr. Mehmet Azimli, Hitit Üniversitesi, ÇORUM
10. Prof. Dr. Mehmet Demiryürek, Hitit Üniversitesi, ÇORUM
11. Prof. Dr. Mehmet Eren, Necmeddin Erbakan Üniversitesi, KONYA
12. Prof. Dr. Mesut Okumuş, Hitit Üniversitesi, ÇORUM
13. Prof. Dr. Mevlüt Albayrak, Süleyman Demirel Üniversitesi, ISPARTA
14. Prof. Dr. Mevlüt Uyanık Hitit Üniversitesi, ÇORUM
15. Prof. Dr. Neşet Toku, Yıldız Teknik Üniversitesi, İSTANBUL
16. Prof. Dr. Nevzat Tartı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, VAN
17. Prof. Dr. Süleyman Uludağ, Uludağ Üniversitesi, BURSA
18. Doç. Dr. Adem Efe, Süleyman Demirel Üniversitesi, ISPARTA
19. Doç. Dr. Âdem Korukçu, Hitit Üniversitesi, ÇORUM
20. Doç. Dr. Cemil Hakyemez, Hitit Üniversitesi, ÇORUM
21. Doç. Dr. Fatih Toktaş, Dokuz Eylül Üniversitesi, İZMİR
22. Doç. Dr. Hamadi Zoueyb, Safakis Üniversitesi, TUNUS
23. Doç. Dr. İlyas Gökhan, Nevşehir Üniversitesi, NEVŞEHİR
24. Doç. Dr. Hörmet Cavadova, Bakü Devlet Üniversitesi, AZERBAYCAN
25. Doç. Dr. Musab el-Hayr Elsayed Mostafa el-Idrisi, Katar Üniversitesi, KATAR
26. Doç. Dr. Mustafa Bıyık, Hitit Üniversitesi, ÇORUM
27. Doç. Dr. Nejdet DURAK, Süleyman Demirel Üniversitesi, ISPARTA
28. Doç. Dr. Sebine Nimetzade, Bakü Devlet Universitesi, AZERBAYCAN
29. Yrd. Doç. Dr. Ali Hatalmış, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, VAN
30. Yrd. Doç. Dr. Ali Kürşat Turgut, Akdeniz Üniversitesi, ANTALYA
31. Yrd. Doç. Dr. Aytekin Demircioğlu, Sinop Üniversitesi, SİNOP
32. Yrd. Doç. Dr. Galip Çağ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, ÇANKIRI
33. Yrd. Doç. Dr. Gökhan KAYA, Hitit Üniversitesi, ÇORUM
34. Yrd. Doç. Dr. Gülüse Aksoy, Bartın Üniversitesi, BARTIN
35. Yrd. Doç. Dr. Hasan Tanrıverdi, Gümüşhane Üniversitesi, GÜMÜŞHANE
36. Yrd. Doç. Dr. İsmail Pırlanta, Gümüşhane Üniversitesi, GÜMÜŞHANE
37. Yrd. Doç. Dr. Kamil Sarıtaş, Gümüşhane Üniversitesi, GÜMÜŞHANE
38. Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kuyurtar, Ege Üniversitesi, İZMİR
39. Yrd. Doç. Dr. M. Nadir Özdemir, Bülent Ecevit Üniversitesi, ZONGULDAK
40. Yrd. Doç. Dr. Mehmet Tıraşçı, Cumhuriyet Üniversitesi, SİVAS
41. Yrd. Doç. Dr. Muhammet ÖZDEMİR, Katip Çelebi Üniversitesi, İZMİR
42. Yrd. Doç. Dr. Sefer Yavuz, Hitit Üniversitesi, ÇORUM
43. Yrd. Doç. Dr. Yakut Aliyeva, Bakü Devlet Universitesi, AZERBAYCAN
44. Yrd. Doç. Yusuf ACUNER, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, RİZE
45. Öğr. Gör. Muhammed İhsan Hacıismailoğlu, Hitit Üniversitesi, ÇORUM
46. Arş. Gör. Dr. Bilgehan Bengü Tortuk, Süleyman Demirel Üniversitesi, ISPARTA
47. Arş. Gör. Dr. Hakan Öztürk, Fırat Üniversitesi, ELAZIĞ
48. Arş. Gör. Dr. Kevser Çelik, Süleyman Demirel Üniversitesi, ISPARTA
49. Dr. Gülüşan Göcen, Mobil İmam-Hatip Ortaokulu, İSTANBUL
50. Arş. Gör. Zeynep Güngörmez, K. Sütçü İmam Üniversitesi, MARAŞ
51. Arş. Gör. Muhammet İrğat, Adıyaman Üniversitesi, ADIYAMAN
52. Uzm. Selim Sözer, Süleyman Demirel Üniversitesi, ISPARTA
53. Cemile Barışan, Marmara Üniversitesi, İSTANBUL
54. Ercan Çelik, Süleyman Demirel Üniversitesi, ISPARTA
55. İlhan Zengin, Hacettepe Üniversitesi, ANKARA

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Mesut Okumuş 9
Reha Metin Alkan 13
Muzaffer Külcü 15

AÇILIŞ KONFERANSI

Süleyman Uludağ
İbn Haldûn'un İlimler Tarihindeki Yeri 19

I. OTURUM

Ahmet Arslan
İbn Haldûn'un Halifelik ve Papalık Karşılaştırması 25

Neşet Toku
Reel-Politiğin İlk Filozofu İbn Haldûn 37

Mevlüt Albayrak
Boş ve Tehlikeli Alan: Felsefe 47

Cemil Hakyemez
İbn Haldûn ve İmamet-Siyaset Algısında Farklılaşma Arayışları 65

II. OTURUM

Adnan Demircan
İbn Haldûn'un Tarihçilere Yönelttiği Tenkitler 75

İlyas Gökhan
İbn Haldûn'un Memlûk Sultanları ile İlişkisi 83

Nevzat Tartı
İbn Haldûn'da Yerleşik Hayat Eleştirisi 93

Âdem Apak
İbn Haldûn'un Mülk Kuramının Temel Kavramı
Asabiyyetin Mahiyeti ve Tezahürleri 103

III. OTURUM

Mehmet Demiryürek
Son Osmanlı Vak'anüvisi Abdurrahman Şeref Efendi ve İbn Haldûn 115

Altan Çetin - Galip Çağ
Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Meselesine İbn Haldûnca Bakmak
veya İbn Haldûn Odağında Yeni Bir Modelleme 123

Aytekin Demircioğlu
Doğal Koşulların İnsan Yaşamına Etkileri Bakımından İbn Haldûn'un
ve Montesquieu'nun Düşüncelerinin Karşılaştırılması 143

İsmail Pırlanta
İbn Haldûn'un Hilafet Anlayışı 159

IV. OTURUM

Celaleddin Çelik
İbn Haldûn ile M. Weber'in Şehir Analizleri Üzerinden Müslüman Toplumların Sosyolojisine Kapı Açmak 181

Adem Efe - Selim Sözer
İbn Haldûn'un Hadârîlik ve Bedevîlik Ayrımı ve Bu Ayrımın İma Ettiği 'Hadârî Din Dili' İhtiyacı 193

Hasan Tanrıverdi
İbn Haldûn'un Vahiy Anlayışı 213

Zeynep Güngörmez
İbn Haldûn'a Göre İslâm'da Ticaret Ahlakı 249

V. OTURUM

Erkan Yar
İbn Haldûn'da Teoloji 261

Mesut Okumuş
İbn Haldûn'un Düşünce Sisteminde Tefsir ve Kur'an İlimleri 275

حمادي ذئيب
ابن خلدون وصلته بعلم أصول الفقه 287

مصعب الخير إدريس السيد مصطفى الإدريسي
بعض آراء ابن خلدون في علم الكلام: تحليل ونقد 293

VI. OTURUM

Mehmet Eren
Gelecekte Olacaklar Hakkında Bilgi Veren Bazı Rivayetlere İbn Haldûn'un Yaklaşımı 313

Mustafa Bıyık
İbn Haldûn Düşüncesinde Mehdilik Anlayışı 335

Ali Hatalmış
İbn Haldûn ve Fetih 347

Nejdet Durak - Muhammet İrğat
Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında İbn Haldûn'un "Umrân İlmî" ile Wilhelm Dilthey'in "Tin Bilimleri"nin Karşılaştırılması 363

Sebine Nimet-Zade
Azer Mehdioğlunun Araştırmalarında İbn Haldûn 379

VII. OTURUM

Hörmet Cavadova- Yakut Aliyeva- Südabe Haşımova
İbn-Haldun'un Sosyal Siyasi Bakışları ve Çağdaşlık 383

Ali Kürşat Turgut
İbn Haldûn Düşüncesinde Tabiat-İnsan İlişkisi 391

Sefer Yavuz
Toplum Tipolojileri Bakımından İbn Haldûn ve Farabi 401

Kamil Sarıtaş
İbn Haldûn'da Bilgi Felsefesi..... 411

VIII. OTURUM

Gökhan Kaya
Umrân İlmi'nden Vülgermateryalizme: Son Dönem
Osmanlı Aydınlarında Düşünsel Değişim ve Arayış 433

Gülüse Aksoy
A. B. Smirnov Metodolojisinde İbn Haldûn'un *Mukaddime*'si 445

İlhan Zengin
İbn Haldûn'un Umrân Teorisi'ndeki Medeniyet İnşa Aşamalarının
17. Yüzyılda Kurulan Darfur Sultanlığı Üzerinden İncelenmesi 453

Kevser Çelik
Müslüman Arap Dünyasının Bilgin Yoksunluğu İbn Haldûncu Paradigma 459

IX. OTURUM

Adem Korukcu - Yusuf Acuner
İbn Haldûn Düşüncesinde Öğrenme ve Öğrenci 485

Mehmet Nadir Özdemir
Medeniyetlerin Doğuşu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme:
İbn Haldûn ve Arnold Toynbee Örneği..... 501

Mehmet Tıraşcı
İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinde Mûsikî..... 521

Ercan Çelik
İşlevselcilik Bağlamında İbn Haldûn'un Toplum ve Din Anlayışı..... 533

X. OTURUM

Fatih Toktaş
İslâm Siyaset Teorisi Bağlamında Fârâbî ve İbn Haldûn 549

Mehmet Kuyurtar
İbn Haldûn'un Felsefe Kavrayışı:
Bilim Olarak Felsefe ve Pratik Felsefenin Reddi..... 559

Muhammet Özdemir
Eflâtûn ve Aristoteles'in Politikaya Dair Görüşleri Açısından
İbn Haldûn'un *Mukaddime* Metni..... 571

Cemile Barışan
İslâm Felsefesinde İbn Rüşdcü Bir Kırılma ya da Sahici Bir Yön Değişikliği.... 587

XI. OTURUM

Bilgehan Bengü Tortuk
Osmanlı Düşüncesinin XVII-XIX. Yüzyıllarında
Siyaset ve Devlet Felsefelerinde İbn Haldûn Yansımaları 601

M. İhsan Hacıismailoğlu
Osmanlı Mütercimlerinin Gözüyle İbn Haldûn'un *Mukaddime*'si 631

Gülüşan Göcen
İbn Haldûn'un Hadârî Toplumu Tüketim Toplumu,
Şehir İnsanı Narsist mi Oldu? 641

Hakan Öztürk
İbn Haldûn'da Rüya Unsuru ve Devlet Kuruluşlarında Rüya Motifi 649

Sempozyuma Dair Resimler 657

İBN HALDÛN VE FETİH

Ali HATALMIŞ*

GİRİŞ

İbn Haldûn'un (806/1406) atalarının bir fetih harekâtıyla Endülüs'e kadar geldiği ve oraya yerleştiği bilinmektedir. İbn Haldûn kendi hayat hikâyesini ele alırken de bu konuya değinmektedir.[1] Bu aile Endülüs fetihlerine katılarak Karmûne (Carmona) taraflarına yerleşmiştir. İbn Haldûn'un büyük babası Muhammed b. Hasan, bir ara İşbiliye'ye (Sevilla) hâkim olmuşsa da, Hıristiyan istilacıların şehri ele geçirmesiyle Kuzey Afrika'ya hicret etmek zorunda kalmıştır. Aile XIII. yy. başlarında Septe'ye (Ceuta), XIII. yy. ortalarında ise Tunus'a geçmiştir. Muhammed b. Hasan, Tunus'ta şeref ve asalet sahibi olmuş ve orada emirlik yapmıştır. Tunus'a yerleşen aile orada çoğalmıştır. İbn Haldûn, Tunus'ta 27 Mayıs 732/1332'de dünyaya gelmiştir.[2]

İbn Haldûn'un ailesini "Evlâd-ı Fâtihân"[3] olarak da ifade edebiliriz. Nasıl ki Osmanlılar Anadolu'dan getirdikleri Türkleri, Rumeli'ye iskân etmişlerse, onlardan altı yedi asır öncesinde Emevîler, benzer maksatlarla Endülüs'ün fethi sonrasında bölgeye Arapları yerleştirmişlerdi. Ailesinin Yemen/Hadramût kökenli oluşlarına atıfla kendilerine "Hadramî" lakabı da verilmiştir. Ancak aile fetih harekâtı sonrası yerleştikleri Endülüs topraklarında 'Haldûnîler\Haldûniyyûn' olarak anılmıştır. Haldûnîler

* Yrd. Doç., YYÜ İlahiyat Fakültesi.

1 İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Hasan (808/1406), Rıhletü İbn Haldûn, (thk. Muhammed b. Tâvit et-Tancî), neşr. *Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 1425/2004, s. 28-29; el-Husrî, Sâtî, *İbn Haldûn Üzerine Araştırmalar*, (hzr. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 2001, s. 54.

2 İbn Haldûn'un tam adı Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Cabir b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. Abdurrahman b. Haldûn'dur. Ailenin atası Haldûn isminin aslı Halid'dir. Bu isim Endülüs'te 'Haldûn' olarak telaffuz edilmektedir. Halid'in adı, Halid b. Osman b. Hani b. Hattab b. Kureyb b. Ma'dikerib b. Haris b. Vail b. Hucr'dur. Rivayete göre Vail b. Hucr elçi olarak Hz. Peygamber'e gelmiş, Hz. Peygamber ona çok ilgi göstermiş, hırkasını yere serip onu üzerine oturtmuş ve onun için söyle dua etmiştir: 'Allahım Vâil b. Hucr'u, onun çocuğunu' çocuğunun çocuğunu' kıyamete dek kutlu eyle.' Vail'in ailesi Arabistan'ın güneyindeki Hadramût ülkesindendir. İbn Haldûn, *Mukaddime*, (çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Yay., İstanbul 2004, I-II, I, 13-19, Rıhle, s. 28-29, 54-59; Uludağ, Süleyman, "İbn Haldûn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 538-543, 538.

3 Evlâd-ı fâtihân; Rumeli'nin fethi üzerine Anadolu'nun Türk halkından aileleri ile birlikte nakil ve iskân olunanlarına verilen addır. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, I, 571.

Endülüs'ün köklü ailelerinden biri olmayı başarmıştır. Bu aileden vezir, vali ve komutanlar çıkmıştır.[4]

İbn Haldûn'un yaşadığı çağda İslâm dünyası, bölünmüş, parçalanmış bir durumdaydı. Bu durumdan faydalanmak isteyen Hıristiyan dünyası karşı fetih denilebilecek işgallere başlamıştır. İbn Haldûn, oldukça hareketli sayılabilecek seyahatleriyle olup bitenlere yakından tanıklık etmiştir. Müslümanların, sudan sebeplerle birbirlerine düştüğünü, iç savaşlarla enerjilerini tükettiğini, bunun sonucunda Hıristiyan istilacılar için ise kolay bir av olduklarını yakından görmüştür.

İbn Haldûn, *Mukaddime*'de müstakil bir başlık altında fetih konusunu ele almazken,"Savaşlar ve Farklı Milletlerin Savaş Düzenleri" başlığı altında ve değişik konuların içeriğinde, fetih olgusuna işaret eder. Asabiyyet, devlet, umrân vs. kavramların açıklanmasında fetih ve fütuhatı çağrıştıracak doğrudan ve dolaylı konulara değinir.

Bildirimizde İbn Haldûn'un fetih ve fütuhata yaklaşımını *Mukaddime* başta olmak üzere kaleme aldığı diğer eserlerden yararlanarak sunacağız. İbn Haldûn'un sıkça kullandığı asabiyyet, devlet ve umrân gibi kavramlar bağlamında fetih konusunu işleyeceğiz.

I. FETİH KAVRAMI

Arapçada fetih (feth, çoğulu fütûh/fütûhât); "açma, yol gösterme, hüküm verme, galibiyet ve zafere ulaştırma" gibi anlamlara gelmektedir.[5] Fetih, İslâm'da meşru görülen bir savaş (cihat) sonucu gerçekleşir, Müslümanların gayrimüslimlerden ele geçirdikleri özellikle toprak kazanımlarını ifade eder. Fetih, tarihte ve günümüzde bilinen diğer istila ve sömürü savaşlarından farklıdır. Dinî literatürde kaynak olarak Müslümanların geçmiş ve gelecekteki maddi ve manevi zaferlerinden bahseden "Fetih Sûresi" gösterilir.[6] Fethin, kalbi ve aklı İslâm gerçeğine açma, İslâm mesajının önündeki engelleri kaldırmayı sağlayacak ortamları hazırlama gibi manevi veçheleri vardır.[7]

İbn Haldûn, fethin savaşılmadan da gerçekleşebileceğini söyler. Ama Müslümanların askeri gücünün gölgesi her zaman lazımdır. Mesela Vâdi'l-Kurâ ve Fedek, savaş yapılmadan fethedilmiştir.[8] Hz. Peygamber

4 İbn Haldûn, *Rıhle*, s. 29.

5 Râgıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (502/1108), *Müfredât Elfâz-ı Kur'ân*, (çev.Yusuf Türker), İstanbul 2007, s. 1113-114; İbn Manzûr, Ebû'l-FadlCemâlüddin Muhammed b. Mükrem (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1417/1997, II, 536-537.

6 Râgıb el-İsfehânî, Müfredât, 1113; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 538; Fayda, Mustafa, "Fetih", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 467-470, 467.

7 Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 1114; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 539; Fayda, Mustafa, "Fetih", *DİA*, XII, 467.

8 Yahudilerle yapılan Hayber savaşı sonrasında, Vâdi'l-Kurâ, Fedek savaşılmadan fethedilmiştir. İbn Haldûn askeri hamle ile ele geçirilen bu yeni topraklar için, diğer bütün İslâm

döneminde pek çok gazve ve seriye adı verilen savaşlar olmuştur. Bu savaşlar içinde Hayber, Vâdi'l-Kurâ, Fedek ve Mekke için "fetih" denilmiştir. Bunun sebebi, gayrimüslimlerden alınan toprak kazanımlarıdır.[9] İbn Haldûn, Dört Halife zamanında gerçekleşen Hire'nin Fethi, el-Enbâr ve Aynü't-Temr Fethi, Dımaşk'ın Fethi, Medâin ve Celûla'nın Fethi, Beysân, Ürdün ve Beytü'l-Makdis'in Fethi, el-Cezîre ve Ermeniye Fethi, Mısır, Hamedan, Rey, Azerbeycan, el-Bâb, Mukân, Horasan, Fars Fetihleri vb. başlıkları altında fetihlere geniş yer vermiştir.[10]

İbn Haldûn, Müslümanların gayrimüslimlere karşı kazandığı zaferlere genellikle "fetih", kendi aralarında mücadele ederek toprak kazanmalarını ise, "istîlâ" olarak ifade eder.[11] Aslında bu yaklaşım tarzı yaygın olarak kullanılır. Müslümanlığı özümsememiş Arap kabilelerinin başkaldırısı (ridde)[12] sonucu kazanılan zaferler için "yendi", "galip geldi" yanında "tekrar fethedildi" de denilmiştir. Sonraki zamanlarda devlete başkaldıranlara (bağilere)[13] karşı elde edilen zaferler için de fetih kullanılmıştır. Mesela Abbâsî halifesi Seffâh'ın İbn Hübeyre ile savaşması ve ardından Kûfe'yi ele geçirmesi "fetih" sayılmıştır.[14]

İbn Haldûn, ümmet bilinciyle hareket ederek özellikle sahabelere karşı saygılı bir dil kullanır.[15] Hz. Peygamber, Dört Halife, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde kurulan güçlü ve istikrarlı İslâm devletine özlem duyar. Ümmetin tekrar eski güç ve itibarına erişmesi yeniden fetih yapabilmesine bağlıdır.[16]

tarihçileri gibi fetih kavramını kullanmaktadır. İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn/Kitâbu'l-'Iber ve Dîvânu'l-Mubtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men 'Âsarahum min Zeviyiyi's-Sultâni'l-Ekber*, (hzr. Halil Şahâde, Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1431/2001, I-VIII, II, 453-455, 457-462 vd.

9 İbn Haldûn, *Târîh*, II, 280, 453, 455, 457, 510, 511, 518, 520, 536, 540, 541, 543, 545, 554 vd.

10 İbn Haldûn, *Târîh*, II, 510, 511, 518, 536, 540, 541, 543, 545, 554 vd.

11 "Safârîlerin Ahvâz'ı İstilası/İstîlâü's-Safâr ale'l-Ahvâz", "Zencilerin Vâsit'i İstilası/İstîlâü'z-Zenc alâ Vâsit", "Tolunoğulları'nın Şam'ı İstilası/İstîlâü İbn Tulûn ale'ş-Şâm" vb. gibi. İbn Haldûn, Târîh, III, 394, 395, 396. Sözlükte bir şeyi ele geçirmek, hâkimiyeti altına almak manasına gelen "istîlâ", fıkıhta bu anlam çerçevesinde bir malın haklı veya haksız şekilde ele geçirilmesi, kuvvet yoluyla el konulması gibi anlamlarda kullanılır. İbn Haldûn Müslümanların kendi aralarında savaşarak toprak kazanmasına sıcak bakmamasından olsa gerek bu terimi tercih ettiğini düşünüyoruz. Bardakoğlu, Ali, "İstîlâ", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 359-361.

12 İbn Haldûn, *Târîh*, II, 504-506. Sözlükte, "dönmek, geri çevirmek, kabul etmemek anlamlarındaki "redd" kökünden türeyen "ridde" ve "irtidat", Müslüman bir kişinin İslâm dininden çıkmasını ifade eder. Hz. Ebû Bekir döneminde zekât vermeme, yalancı peygamberlik iddiası ve dinden dönüp başkaldırma şeklinde ortaya çıkan isyan hareketleridir. İnce, İrfan, "Ridde", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 88-91.

13 Meşru devlet başkanına silahla karşı koyma, isyan etme anlamında bir fıkıh terimi. Şafak, Ali, "Bağy", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 451-452.

14 İbn Haldûn, Târîh, III, 158.

15 Mesela Hz. Ali ile Muaviye arasındaki mücadelede her ikisine de sahabeye karşı saygı çerçevesinde yaklaşmaktadır. Bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 288.

16 İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 228-229, 238-240, 269, 276.

Yaygın bir görüş olarak, İslâm fetihlerinin asıl amacının "i'lây-ı kelimetullah" yani "Allah kelimesini yüceltmek" olduğu ifade edilir. Hz. Peygamber, ganimet elde etme, şöhret kazanma niyetiyle savaşılmasına sıcak bakmadığı söylenir.[17] Galibiyetle sonuçlanan savaş/cihat sonucunda maddi ve manevi fetihler söz konusudur. İslâm ile insanlar arasında engelleri ortadan kaldırma amaçlı yapılan savaşın/cihadın meşru, elde edilen ganimetlerin (menkul ve gayrimenkul) helal olduğunu ifade etmektedir.[18*]

II. DEVLET VE FETİH

İbn Haldûn'a göre devlet; toplumsal yaşam için kaçınılmaz bir gerekliliktir. İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır. Topluluk halinde ve toplum içinde yaşaması medeni oluşunun da göstergesidir. (I, 79) İnsanlar için zorunlu olan bu toplumsal yaşam tesis edilip, dünya onlarla mamur olunca, insanların hayvani tabiatlarındaki düşmanlık ve zulüm özelliklerinden dolayı, onlar arasındaki düzeni tesis edip koruyacak bir yönetici de kaçınılmaz olacaktır. Toplum üzerinde otorite ve hâkimiyet kuracak bir sisteme yani devlete ihtiyaç duyulacaktır. Bu otorite kurulamazsa toplum kaosa sürüklenir. (I, 80-81)

Günümüzde yapılan "devlet" tanımları bakış açısına göre biraz değişse de hukuki anlamda devlet; "Muayyen bir ülke üzerinde ve hükümetle temsil olunan, üstün ve merkezî bir otoritenin hükmü ve gözcülüğü altında, muayyen hukukî ve otonom bir nizama bağlı olarak yaşayan insanlardan mürekkep siyasî ve en geniş birliktir."[19] Hukuk ilmine göre her topluluk devlet değil, fakat devlet bir topluluktur. Devlet, insan birliklerinin en genişidir. Birbirini içine alan ve âdeta soğan zarları gibi birbirini kuşatan irili ufaklı birtakım biyolojik, sosyolojik ve coğrafî birliklerden teşekkül eder. Sosyolojik bir izahla devlet, "toplumun birlik ve bütünlüğünü ilgilendiren bütün şartların ve vasıtaların sağlanması hususunda yine bu toplumun sosyal iradesini temsil eden, kendine mahsus maddî

17 Hz. Peygamber'e "Allah yolunda olan kimdir? Ganimet kazanmak için harp eden mi, cesaretiyle isim yapma amacında olan mı, yoksa kabilesiyle dayanışma halinde bulunduğunu göstermek isteyen mi?" diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: hiçbiri değildir. Sadece Allah'ın adını yüceltmek için savaşan kimse Allah yolundadır. Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim (256/869), Sahîh, Çağrı Yay., İstanbul, 1413/1992, 'İlim" 45, "Cihâd" 15, "Tevhîd" 28; Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (261/865), *Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1413/1992, "İmâre" 149-151.

18 "İslâm davetini yaymak ve insanları isteyerek ya da istemeyerek, ona yönlendirmek için cihat meşru olduğundan dolayı..." İbn Haldûn, *Mukaddime*, I,319.

* Sıklıkla atıfta bulunmamızdan dolayı Halil Kendir'in *Mukaddime* çevirisini parantez içinde cilt ve sayfa numaralarını vermekle yetineceğiz. Farklı açıklama ve yorumları ise yine dipnotta göstereceğiz. (A.H.)

19 Hülagu, Orhan, *Fârâbî ve İbn Haldûn'da Devlet Düşüncesi*, İstanbul, 1999, s. 19. İbn Haldûn devlet sınırlarını olmazsa olmaz şart koşmaktadır. Say, Seyfi, *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve İlişkiler Kuramı*, İstanbul 2011, s. 553.

zorlama ve güç kullanma yaptırımlarına sahip şahsî olmayan ve gruplar üstü egemenlik kurumu"[20] olarak tanımlanır.

İbn Haldûn'a göre devlet; insanların yaşamlarını ve varlıklarını devam ettirebilmeleri, ancak zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelmeleri ve yardımlaşmaları ile mümkün olur. Bir araya gelen insanlar ise, birbirleriyle ilişkiye girmeye ve ihtiyaçlarını karşılamaya mecburdurlar. Ancak insanlarda bulunan hayvani tabiatlarının bir sonucu olarak ihtiyaçlarını karşılamada bir haksızlık ve zulme yönelerek başkalarının mallarına el uzatırlar. Karşı taraf ise insan olmanın ve kendisine yapılan haksızlığa öfkelenmenin bir gereği olarak ona karşı koyarak kendisine zulmetmesine engel olmaya çalışır. Sonuçta kanların aktığı, canların heder olduğu büyük bir kargaşalık baş gösterir. Yaratıcının korunmasını istediği insan türü kesintiye uğrar. İşte bu yüzden insanlar, kendilerine hâkim olacak bir idareciye ihtiyaç duyarlar ki, bu da beşeriyetin doğası gereği, gücüyle insanlara boyun eğdiren bir hükümdardır. O da gücü asabiyyetinden alır ama her asabiyyet devlet ve hükümdarlık demek değildir. (I, 265)[21]

Tarih boyunca bir veya birkaç devletin başka bir devlete karşı savaştığı, ganimet elde ettiği bilinmektedir. Buna doğal bir durum olarak değerlendiren İbn Haldûn, saldırılara karşı ana savunmayı asabiyyetin yapacağı değerlendirmesinde bulunmaktadır:

> Korunma, savunma hakkına sahip çıkma ve bunlar gibi diğer bütün işler, asabiyyetle (birbirine kenetlenmiş olan güçlü toplulukla) sağlanır. (I, 189)

Güçlenen ve birbirlerine kenetlenen bazı asabiyyetler, çöküş sürecine giren asabiyyet ve devletlere karşı mücadele ve savaşa tutuşurlar. Güçlenen yeni asabiyyet, yarı ve tam bağımsız devlete dönüşebilir. Devlet birden çok asabiyyetin birleşmesiyle oluşmuştur. Bir asabiyyetin büyümek için diğerlerine saldırması ve ardından galip gelmesi bir anlamda fetihtir. Ancak İslâm'ın cihat mantığıyla hareket etmesi koşulu ile. Yoksa İbn Haldûn'a göre İslâm devletine karşı yapılan başkaldırılar birer fitnedir.[22]

İbn Haldûn'a göre, asabiyyetin reisi, devletin ise hükümdarı vardır. Asabiyyet gönüllülük üzerine olduğu halde devletin güç kullanma ve zorlama eğilimi yüksektir. (I, 189) Galip gelen asabiyyet etrafında kenet-

20 Hülagu, *Fârâbî ve İbn Haldûn'da Devlet Düşüncesi*, s. 7

21 İbn Haldûn'un egemenlik (mülk) ile siyasal otorite kurmayı hedefleyen toplumsal dayanışma (asabiyyet) arasında kurduğu ilişki, egemenliğin son tahlilde halk tarafından oluşturulduğu düşüncesine dayanmasına bakımından dikkat çekicidir. Say, *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve İlişkiler Kuramı*, s. 555.

22 Mesela Tolunoğulları'nın Mısır'a egemen olmasını, bazı Türk komutanların Musul'u almasını "fitne" olarak nitelendirdiği görülür. İbn Haldûn, *Târîh*, III, 368, 387.

lenme yeni bir devletin habercisi de olabilir.(I, 189) Devlet olma gücüne eriştiklerinde kendisini savunacak asabiyyeti olan ama çöküş dönemine ulaşmış bir devletle karşılaşacak olursa onu hırsla ele geçirip bu devlete sahip olurlar. (I, 190) İbn Haldûn'a göre asabiyyetlerin devlete dönüşmelerinin önündeki iki önemli engel vardır: Birincisi lükse ve sefahate dalma, ikincisi başka devletlerin boyunduruğuna ve zillete alışmadır. (I, 191-192)

Uzun süre başka devletin boyunduruğu altında zillete alışmış olduğunu düşündüğü İsrail oğullarını örnek verir:

"*Ey Musa! Orada zorba (azgın) bir topluluk var; onlar oradan çıkmadıkça biz asla oraya girmeyeceğiz.*" (Mâide Sûresi, 22) yani Musa'ya örtülü olarak dedikleri şuydu. "Ey Musa! Allah kendi kudretiyle onları çarpıp oradan çıkarsın ve bu da senin mucizen olsun." Hz. Mûsâ oraya girmeleri için ısrar edince onlar da inatlarına devam edip asi oldular ve şöyle dediler: "Ey Musa! Orada onlar bulundukları müddetçe biz oraya asla girmeyiz. Artık sen ve Rabbin gidip savaşın; biz burada oturacağız." (Mâide Sûresi, 24)

"Onların böyle ürkek bir tavır sergilemelerinin nedeni, ayetlerinin açıklanmasının da gösterdiği gibi kuşaklar boyu (Mısır'da) Kıptilere boyun eğmeleri ve onlar karşısında zillet içinde bulunmaları nedeniyle, haklarını elde etmek için mücadele etmekten aciz oluşlarıdır. Öyle ki kuşaklar boyu bu zillet nedeni ile asabiyyetleri tamamen yok olup gitmiştir. Bununla birlikte Şam'a girip hakkıyla mücadele etmemelerinin bir diğer sebebi de, Hz. Mûsâ'nın haber vermiş olduğu, Allah'ın takdiri ile Şam'ın kendilerinin olduğu ve orada bulunan Amalikalıların kendileri için bir av olduğu gerçeğine tam iman etmemeleridir." (I, 192)

"Bir bütün olarak ayetlerden anlaşılan, İsrailoğullarının kölelikten kurtulduktan sonra kırk yıl çölde dolaşmalarının bir hikmeti olduğudur. O da şudur. Kuşaklar içinde zillet içerisinde kalmış ve asabiyyetleri yok olmuş neslin çölde kalınacak süre içerisinde ortadan kalkmaları ve orada köleliği ve zilleti tanımayan yeni bir neslin yetişmesidir. Bu nesil sahip olacakları asabiyyetleri sayesinde, haklarını elde etmeye ve galip gelmeye güç yetirebileceklerdir. Anlaşılacağı üzere kırk yıl, bir kuşağın yok olup, yeni bir kuşağın yetişmesi için ihtiyaç duyulacak en az süredir. Her şeyi hikmetle takdir eden ve her şeyi bilen Allah bütün eksiklerden uzaktır." (I, 193)

İbn Haldûn, hayvancılıkla meşgul olan asabiyyetlerin çiftçilik yapanlara göre zillete daha çabuk alışmalarını bir hadise dayandırır:

"Hz. Peygamber, Ensar'dan bazılarının evinde çiftçilikte kullanılan sapan görünce şöyle demiştir: "Bu sapan bir kavmin evlerine girince, onun-

la birlikte oraya mutlaka zillet de girer."[23] Çünkü ziraatla meşgul olanlar devlete haraç verirler. Bu haraç vermenin zilleti gerektireceğinin açık bir delilidir. Ayrıca haraç baskıyla alınacağı için, bu baskıya muhatap olanlar, zillete düşmelerinin yanı sıra (baskıya uğramalarının doğal bir sonucu olarak) hileci ve entrikacı bir karaktere de sahip olacaklardır. Eğer bir kabilenin baskı ve zillet içinde haraç verdiğini görürsen artık sonsuza kadar onların devlet olacaklarını bekleme." (I, 193)

Göçebe ve ilkel bir toplulukların kurduğu devletlerin sınırlarının daha geniş olacağı, başka bir ifade ile büyük fetihlere girişeceğini söyler. Arapları, Zenâneteleri ve bunlar gibi olan Kürtler, Türkmenler ve Sinhâcelerden Lisamları örnek verir. (I, 197)

III. FETİH VE ETKİLEŞİM

İbn Haldûn, fetihleri medenileşme ve uygarlaşma adımı olarak da görür. Tarihte Romalılardan başlayarak, Yunanlıların, Yahudilerin, Mısırlıların (Kıbtilerin), Araplardan Amâlika ve Tebâbialıların, Keldânîlerin, Nabatların ve Farsların başka milletleri egemenlikleri altına alıp (başka bir ifade ile topraklarını fethedip) güçlü medeniyet kurduklarına işaret eder. Kureyş'in de mensup olduğu Mudarî Araplarının ise İslâmiyet'le birlikte bütünleşip önce diğer Araplara, ardından geniş bir coğrafyaya fetihler sayesinde hâkim olduklarını belirttikten sonra yaşadığı çağa kadar kurulan İslâm ülkeleri hakkında medeniyetin gelişimi veya yıkılmasına dair bilgiler verir. (II, 503-505)

O'na göre; fetheden ülkenin çok geçmeden ele geçirdiği yeni kültür ve medeniyetlerle yüzleştiği görülür. Fethi gerçekleştiren devletler, henüz bedevî karakterlerini yitirmemişse, lüks ve sefahata dalarak ihtiyarlık çağına gelmiş devletler üzerinde egemenlik kurmuşlardır. Ama çoğu zaman üzerinde egemen olmalarına rağmen çok geçmeden kendilerinden ileri olan (yıktıkları) medeniyetin etkisinde kalmışlardır. Mesela; Mağrib'e hâkim olan Muvahhitler, Endülüs'ü fethetmişler ve çok geçmeden gördükleri kültür ve medeniyeti kendi asabiyyetlerinin bulunduğu Mağrib'e taşımışlardır. (II, 505)[24]

Endülüs'ü ele geçiren Frenkler gördükleri üstün medeniyet karşısında, önce şaşkına dönmüşler ancak bu medeniyeti kuranlara karşı vahşice yaklaşarak, yakıp yıkma ve katliamlara girişmişlerdir. Canlarını kurtarmak için Mağrib memleketlerine gelen Endülüslü muhacirler, kendilerinden daha aşağı medeniyete sahip bu memleketlere, adeta kültür ve medeniyet aşısı yapmışlardır. (II, 505-506)

23 Buhârî,"Hars" 2.
24 Say, *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve İlişkiler Kuramı*, s. 652-653; Usrî, *İbn Haldûn Üzerine Araştırmalar*, s. 157.

"Hükümdarlığın merkezi (başkenti) durumunda olan şehirler, başka devletler tarafından fethedildiklerinde büyük tahribatlara uğramışlar, nice gözde başkentler bugün harabeye çevrilmiştir. Bunun en önemli nedeni, bedevî karakterdeki fatihlerin yağmaya girişmeleri ve asabiyyetlerine, bol bol ganimet verme eğilimlerinde olmalarıdır. Ayrıca bu şehirlerdeki yaşam kendilerine göre daha lükstür ve onlara karşı kıskançlık söz konusudur. Üstünlüğü göstermek adına yapılan tahribat o kadar ileri gider ki başkentlerin çoğu geriler ve metruk hale gelir." (II, 511-513)

İbn Haldûn, her canlı gibi devletin de kendisine takdir olunan zamanın dolduğunda lüks ve sefahate daldıklarını ve ardından yıkıma uğradığını Kur'an ayetleri ile delillendirir. "Bir memleketi helak etmek istediğimiz zaman, oranın zenginlik ve bolluk sebebiyle azmış olanlarına iyilikleri emrederiz. Onlar ise kötülüklere dalarlar. Böylece o memleket üzerine söz (helak olmak) hak olur ve orayı yerle bir ederiz." (İsrâ Suresi, 16) Bu ayeti de şöyle yorumlar: "İktidarı ele geçirenler ise nimetler içinde yüzüp lüks ve safahata dalarlar. Kendi nesillerinden olan kardeşlerini köleleştirirler ve onları devlet idaresinden uzaklaştırırlar. Bir grup ise iktidara ortak olamamak ve yönetime katılamamakla birlikte, iktidardakilere nesepte ortak olamamalardan dolayı, bir taraftan devletin nimetlerinin gölgesinde bulunurlar ve diğer taraftan da lüks ve sefahatten uzak bulundukları için (iktidardakilerin girdiği) ihtiyarlık ve çöküş sürecine girmekten korunurlar." (I, 198, 387)

İbn Haldûn, mağlupların galipleri daha fazla örnek aldıklarını ve boyunduruğa ve zillete alıştıklarını söyler. Bu görüşlerini "Mağlupların hayat tarzı, giyimler, adetler ve diğer hususlarda her zaman galipleri örnek almaya düşkün oldukları" (I, 200-201) "Mağlup olup başkalarının idaresi altına giren bir milletin kısa sürede silinip yok olacağı" (I, 202) başlıkları altında çeşitli örneklerle açıklar. Yine büyük fetihler gerçekleştiren fatihlerin/galiplerin nüfus ve nüfuzlarının artacağını söyler. (I, 202-203)

İbn Haldûn'un kendi kökeni olan Arapları eleştirmekten geri durmadığı görülür. Arapların ancak düz bölgelerde (özellikle çöl ve ovalarda) egemenlik kurabilmeleri ile vahşi tabiatları arasında bir bağ kurar. Arapların yağmacı ve bozguncu oluşlarına bunun için de fethettikleri bölgelerin kısa sürede yıkıma uğradıklarını belirtir. (I, 204-206) Arapların, İran, Suriye, Mısır gibi büyük sanat ve mimariye sahip bölgeleri fethettiklerinde, onların binalarına büyük zarar verdiklerine değinir. Onların taşlara sadece tencerelerinin altına koymak için (ocak taşı olarak) ihtiyaç duyduklarını ve bunun için binaları yıkıp taşlarını götürdüklerini kaydeder. Aynı şekilde ağaç ve tahtalara da sadece çadırlarının direkleri, evlerinin

kazıkları için ihtiyaç duyduklarını ve bu nedenle için evlerin tavanlarını yıktıklarını söyler. Böylece onların doğası gereği uygar toplumun temeli olan binayı (imarı) ortadan kaldırdığını ifade eder. (I, 205)

İbn Haldûn, İslâmî fetihlerin ruhuna aykırı davranmayı bedevîlik olarak niteler: "Araplar (bedevîler) gözlerinin ulaştığı her malı ve eşyayı yağmalarlar. Bir devlete sahip olmak suretiyle bu işleri (yağmayı) tam olarak yapacak güce sahip olduklarında, siyasetin (yönetimin) insanların mallarını koruyacağı esası geçersiz olur ve toplum bozulup yıkılır. Yine onlar ustaların sanat ve meslek erbabının eserlerini yıktıkları için onlara hiç kıymet vermezler, böyle ustalıkları da hak ettikleri ücretlerden mahrum bırakırlar... (oysa) çalışma hayatı kazancın temelidir. Eğer çalışma hayatı bozulur, bedelsiz ve karşılıksız hale gelirse, kazanç elde etmek emeli zayıflar, çalışmaktan el çekilir, dağılır ve toplum bozulur." (I, 205-206)

İbn Haldûn'un Arap, Türkmen, Kürt ve Berberi gibi göçebe tarzı yaşamlarını sürdürenlerin galibiyetlerinin hepsini "fetih" olarak değerlendirmediği görülür. Gayri medeni davranmaya devam eden Arapların ancak peygamberlik, velilik veya büyük bir dinî yöneliş gibi dinî saikler ile devlet olabileceklerini ifade eder. (I, 206-207) Bedevîce yaklaşımın devlet idare etme mantığına da ters düştüğünü bundan dolayı Arapların devlet idare etmeye en uzak millet olduklarını söyler. (I, 208-209)

İbn Haldûn, Bedevî kabilelerin şehirlilere mahkûm oluşları, (I, 210-211) devletlerin büyüklüğünün, sınırlarının genişliğinin (başka bir ifade ile fütuhatın) ve ömürlerinin uzunluğunun devleti ayakta tutanların azlığı veya çokluğu ile orantılı olacağı,[25] çok fazla kabile ve asabiyyetlerin bulunduğu yerlerde sağlam ve istikrarlı devletlerin az görüldüğü gibi değerlendirmelerde bulunur.[26]

Bir devletteki hâkim unsur olarak gördüğü asabiyyetin zamanla zayıflayabileceği, hatta bu asabiyyete gerek bile kalmayabileceği durumları da ifade eder: "Endülüs'te devletin başlangıcında azda olsa asabiyyet vardı ama ihtiyacı karşılayacak kadardı. Endülüs'te asabiyyetler ve kabileler

25 "İslâm devleti buna örnektir. Allah Arapların kalplerini İslâm üzerine birleştirdiği için, Hz. Peygamber'in katıldığı son savaş olan Tebük Savaşı'nda, Mudar ve Kahtan'dan Müslüman askerlerin sayısı –süvari ve yaya olarak– yüz on bindir. Yine Hz. Peygamber'in vefatına kadar, onlardan Müslüman olanlar ile bu sayı daha da artmıştır. Bu yüzden Müslümanlar diğer milletlerin ellerindeki ülkeleri fethetmeye çıktıklarında, kimse onların bu ülkelere hâkim olmasına engel olamadı. O dönemde dünyanın iki süper devleti olan Fars ve Rum ülkeleri, doğuda Türk yurtları, batıda Frenklerin ve Berberilerin yurtları ve Endülüs'te Gotların toprakları fethedildi." İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 229.

26 "Bunu sebebi, (kabile ve asabiyyetlerin çok olduğu yerlerde) görüşlerin ve yönelişlerin farklılaşacağı, her bir görüş ve yönelişin arkasındaki asabiyyetin diğer görüşlerle mücadele edeceği ve böylece sürekli olarak devlete karşı isyanların ve başkaldırıların yaşanacağıdır."İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 231, 232.

az olduğu için oraya hâkim olmak için çok fazla asabiyyete ihtiyaç duyulmaz." (I, 233)

Büyüklük ve otoritenin tek bir kişide toplanmasının (hükümdarlığın) devlet olmanın özelliklerinden biri olduğu, lüks ve bolluğun, sükûnet ve rahatlığın devlet olmanın niteliklerinden olduğu hakkında (I, 234-236) bilgi verdikten sonra, büyüklük ve otoritenin tek elde toplanması ve sükûnet ile rahatlığın tercih edilmesi hallerinin iyice yerleşmesiyle devletin ihtiyarlık (çöküş) dönemine gireceği üzerinde durur. (I, 239-240, II, 516-517)

Şahıslar gibi devletlerin tabiî ömrü olduğunu ayetle[27] delillendirir. Devletin ömrünün bir insan ömrü gibi/120 yıl olduğuna dair bilgi ve yorumları yapar. "Dolayısıyla buradaki kırk yıl, bir neslin ortalama ömrü kabul edilmiştir ki, bu ortalama bir insan ömrüdür." (I, 241) dedikten sonra bir devletin ömrünün genelde üç nesli geçmediğini söyler. Devleti kuran ilk nesil henüz bedevîlik ahlakını; bedevîliğin sertliğini, haşinliğini, zor şartlara tahammül etme gücünü, cesaretini ve yiğitliğini kaybetmemişlerdir. Devlet yönetimine de katılımları devam etmektedir. İkinci nesil ise, devlet olmanın getirdiği imkânlardan dolayı bedevîlikten şehirliliğe, zor şartlar ve zaruri ihtiyaçları karşılama derecesinden bolluk ve lükse doğru değişime başlarlar. Aynı şekilde, devlet yönetimi de katılımcılıktan uzaklaşıp tek kişinin elinde toplanmaya başlar. Böylece diğerleri de devlet için çalışmak ve onu daha da yüceltmek konusunda tembellik gösterirler. Üçüncü nesil ise bedevîlik özelliklerini –sanki daha önce yokmuş gibi– tamamen unuturlar. Böylece kendilerini üstün ve galip kılan, onurlu ve asabiyyet sahibi olmanın lezzetini kaybederler. Bolluk ve lüks içinde yaşamaya dalarlar ve korunmaya muhtaç olan kadınlar ve çocuklar gibi devletin gözetimi ve korunmasına muhtaç hale gelirler... Her ne kadar insanlar arasında giyinmeleri, silah kuşanmaları, atlara binmeleri ve bunları maharetleri ile kullanmalarıyla öne çıkarlarsa da, bunlar birer görüntüden ibaret olup, çoğunlukla kadınlardan daha korkaktırlar. Savaşmaları gerektiğinde bunun için gerekli mukavemet göstermezler ve bu yüzden hükümdarlar da desteği başka askerler ile sağlamaya çalışırlar. Böylece ordu ve çeşitli devlet görevlerinde azatlı köleler ve devletin himayesinde yetişmiş olanların sayısı artar. Onlar sayesinde devlet bir müddet daha ayakta kalır." (I, 241-242) "Kazanılan asalet, şan ve şeref, dördüncü nesilde son bulur... Bu üç neslin ömrü yüz yirmi yıldır." (I, 242)

Fetihlerin devletin kuruluş ve yükseliş aşamasındaki konumuna değinen İbn Haldûn, galibiyet ve fetihle bedevîlikten medeniliğe geçilir, (I,

27 "Nihayet insan güçlü (kemal) çağına erip kırk yaşına varınca..." (Ahkâf, 16) destekler. İsrail oğullarının çölde kalış zamanının hikmetlerini sıralar. İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 241.

244, 251-257) ardından rahatlık ve bollukta zirveye ulaşılarak fetih yapmaktan geri durulur,(I, 245) ancak alınan ganimetler asker sayısını artırması vesilesiyle devletin ömrünü uzatabilir, (I, 249, 258) insanların ahlakları devletin geçirdiği aşamalara bağlı olarak değişerek bozulur, (I, 249-250, 267 vd.) der.

IV. İLK İSLÂM FETİHLERİ

İbn Haldûn, ilk halifelerin hâkimiyet kurabilmesini arkasındaki asabiyyet gücünden ziyade manevi nüfuzuna bağlamaktadır. Halifenin Müslümanların birlik ve bütünlüğünü sağlama ve koruma sorumluluğundan olsa gerek Kureyşli olma şartı arandığını, bu birlik ve beraberlik sağlanmasıyla da ancak fetihlerin başladığını söylemektedir. Yani önce Araplar arasında birlik sağlanmış ve ardından İslâm orduları çok uzak bölgeleri fethetmiştir. Bu durum hilafetin zayıflamasına ve Arapların asabiyyetlerinin ortadan kalkmasına kadar devam etmiştir. "Arapların tarihini okuyanlar Kureyş kabilesinin çokluğunu ve Mudar'ın diğer kabilelerine sağladığı üstünlüğü bilir." diyerek de nüfus ve nüfuzun önemine işaret eder. (I, 276)

İbn Haldûn, Dört Halife'yle birlikte başlatılan büyük fetihlerin başarılı olmasını, İslâm'ın ruhlardaki tazeliğine, Arapların içinde bulundukları bedevîlik durumuna, lüks ve şatafatından uzak olmalarına bağlar. Bunun sebebi olarak da dünya nimetlerine dalmamaya çağıran dinleri, bedevîlikleri, çorak vatanları yanında, alışmış oldukları yaşam tarzlarının ve geçim zorluklarının da etkili olduğunu vurgular. (I, 287)

İbn Haldûn, fetihleri (ganimetleri) ekonomik gelir kaynakları arasında saymamışsa da,[28] Allah'ın bir lütfu ihsanı olarak gördüğü fetihlerin Arapları birleştirici rolüne değinmiştir. (I, 287-288) İbn Haldûn pek çok sahabenin fetihler sonrasında sahip oldukları servetleri tek tek saydıktan sonra bunca zenginlik ve servete rağmen mütevazı bir yaşam sürdüklerini uzun uzun anlatmıştır. (I, 288)

İbn Haldûn'a göre; ilk İslâm fetihleri cihat amaçlıdır: "Sahabeler cihad yolunda ve hakkı üstün kılmak için savaşmışlar ve öldürülmüşlerdir. Yine onların ihtilaflarının, ümmetinin kendilerinden sonra gelenleri için rahmet olduğuna inan." (I, 305) Sahabenin cihada olan tutkuları sayesinde İslâm fetihleri kısa sürede çok geniş coğrafyaya yayılmıştır: "Halifeler, Müminlerin Emiri lakabını almaya devam ettiler. Bu lakabı Hicaz'a, Şam'a ve Irak'a hâkim olmanın bir alameti haline getirdiler. Çünkü bu bölgeler Arap diyarları olduğu gibi, devletin, ümmetin ve fetihleri

28 İbn Haldûn Mukadime'de gelir kaynakları arasında ganimetlerden söz etmemesi dikkat çekicidir. Say, *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve İlişkiler Kuramı*, s. 642-643.

gerçekleştirenlerin merkezi idi." (I, 316) "İslâm davetini yaymak ve insanları isteyerek ya da istemeyerek, ona yönlendirmek için cihat meşrudur. Müslümanların dinlerini yaymak ve diğer milletlere galip gelmek gibi yükümlülükleri vardır. (I, 319)

İslâm'ın erken dönemlerinde Müslümanlar sadece karada değil, denizlerde de etkili olmuşlardır. Çok geçmeden de "Donanma Komutanlığını" ihdas etmişlerdir. İbn Haldûn'un yaşadığı dönemde Donanma Komutanlığı Mağrib ve Afrika'da devlet görevlerinden biri olup genellikle ordu komutanlığı içinde yer almıştır. Bu ülkelerin olması Rum denizinin (Akdeniz'in) güneyinde yer almalarıdır. (I, 341)

İlk donanmanın kuruluşu başlangıçta Arapların deniz bilgilerinin yetersiz olduğunu ve yeteri kadar gemiye sahip olmadıklarından dolayı başta halife Hz. Ömer'in çekincelerini sıralamış, ardından Muaviye ile birlikte donanmanın güçlendiğini anlatır. (I, 341) Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın Akdeniz'in hâkimi haline geldiğini söyler. (I, 342)

Haçlı Seferleri sırasında (H VI. asır), Muvahhidler Devleti, (Donanma Komutanı) Sicilyalı Ahmed'in gayretleri ile büyük bir donanmaya sahip olmuşlardır. Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyubî, onlardan yardım istemiştir. Ancak Muvahhidler hükümdarı Mansur mektupta kendisine "mü'minlerin emiri" olarak hitap edilmemesine bozulmuş ve desteğini esirgemiştir. (I, 344)

İbn Haldûn, kalem ve kılıç (bürokrasi ve askeriye) üzerinde önemli değerlendirmeler yaptıktan sonra (I, 345) savaşlarda bayrak, sancak, davul vs. kullanma, (I, 349) farklı milletlerin savaş düzenleri (I, 362) hakkında bilgi verdikten sonra savaşların insanlık tarihi kadar eski olduğunu söyler:

> Bil ki, insanlar arası vuku bulan savaşlar ve çarpışmalar, Allah'ın onları yaratmasından beri mevcuttur. Savaşların aslı ise; insanların birbirlerinden intikam almak istemesidir. Savaşlarda herkes kendi asabiyyetine yardım eder. İnsanların birbirini savaşa teşvik etmesi ile iki grup karşı karşıya gelir, gruplardan biri intikam, diğeri ise kendisini savunmak ister. Böylece savaş vuku bulur. Bu insanlar içi tabiî bir durum olup, hiçbir millet veya nesil bundan kurtulmuş değildir. (I, 359-360)

İbn Haldûn, savaşların çıkış sebepleri üzerinde durmaktadır. Bu sebeplerden "Allah ve Hükümdar için kızmanın" meşru olup "cihâd ve adalet" kapsamına girdiği, "kıskançlık ve düşmanlık için savaşmanın" ise gayri meşru olup "zulüm ve haksızlık" olduğu yönünde değerlendirmelerde bulunur. (I, 360) Savaş, düzenleri hakkında bilgiler verir ve bunlar içinde en uygunu saf düzenidir.(I, 361-364)

Fethe muktedir olmak için gizli ve açık tedbirlere başvurmanın gereğine işaret eder. "Savaş hiledir."[29] Bir Arap atasözünde "Pek çok hile vardı ki, bir kabilenin gücünden daha yararlıdır." Bunu böyle bil ve aynı şekilde zaferin ilahî sebeplerle de kazanıldığı unutma. Hz. Peygamber şöyle diyor: "Bir aylık mesafeden düşmanlarımın kalplerine korku salınması suretiyle bana yardım edildi."[30] Hz. Peygamber hayattayken Müslümanların azlığına rağmen müşriklere galip gelmişlerdir. Hz. Peygamber'den sonra da Müslümanlar, sayılarının azlığına rağmen savaşlarda galip gelmişler ve büyük fetihler gerçekleştirmişlerdir." değerlendirmesini yapar ve "Allah Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak, kâfirlerin kalplerine korku salıp onları hezimete uğramasını sağlamıştır. Evet, bütün İslâm fetihlerinde kâfirlerin hezimete uğramalarının sebebi, onların kalplerine salınan korkudur." (I, 367) açıklamasında bulunur.

İbn Haldûn fethin cihâd ruhuyla örtüşmesi Allah rızasını hedeflemesi gereğine işaret eder. (I,368) Fethin zulüm ve haksızlık aracı olmayıp, İslâm'ın beş temel hedefi ile gözetilen hikmet de örtüşmesi gerekir. Bunlar 'din emniyeti, can emniyeti, akıl emniyeti, nesil emniyeti ve mal emniyetidir. (I, 380, 381)

Bir devlette bozulma süreci kurucu asabiyyetle başlar. (I, 391) Devletler en geniş sınırlarına ulaştıktan sonra giderek küçülmeye başlar ve nihayet ortadan kalkar. (I, 394) "İslâm devletinin başına gelenler buna örnektir. Önce fetihlerle ve başka milletlere galip gelerek sınırları genişlemiş, elde ettikleri zenginlik ve bolluk sayesinde askerlerin sayısı artmıştır. Bu durum Emevîlerin yıkılıp yönetimi Abbâsîlerin ele geçirmesine kadar devam etmiştir. Abbâsîler döneminde medeni alışkanlıklar kazanılmış, lüks ve sefahat artmış, devlette bozulmalar görülmüş ve devletin sınırları Endülüs ve Mağrib'den itibaren daralmaya başlamıştır. Endülüs'te Emevî, Mağrib'de ise Alevî (Şiî) devleti kurularak bu bölgeler Abbâsî devletinden kopmuşlardır." (I, 395, 396)

Yeni kurulan bir devlet, eski devleti bir anda değil, uzun bir mücadeleden sonra ele geçirir yani fetih gerçekleştirir. (I, 399) Bu konuyu Abbâsî ihtilalinin uzun soluklu hazırlık çalışmalarıyla açıklar. (I, 401 vd.)[31]

İslâm fetihlerinin, yani Hz. Peygamber'in vefatından itibaren üç dört yıl içinde Rum ve Fars ülkelerinin ele geçirilmesinin, söylediklerimizle çelişen bir tarafı yoktur. Bil ki, bu durum Hz. Peygamber'in mucizelerden bir mucizedir. Bunun sırrı, Müslümanların iman gücüyle ve Allah yolunda ölümü (şehitliği) arzulayarak cihat etmeleri ve Allah'ın düşmanlarının

29 Buhârî, "Cihâd" 157, "Menâkıb" 25, "İstitâbe" 6; Müslim, "Cihâd" 18, 19, "Zekât" 53.
30 Buhârî, "Teyemmüm" 1; Müslim, "Salât" 54.
31 İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 401.

kalbine saldığı korkudur. Bütün bunlar, yeni devletin mevcut devletle çok uzun süre mücadele etmesi gerçeğinin dışında gerçekleşen, mucizevî bir durumdur. Bu, olağanüstü bir durum olduğuna göre, o halde Hz. Peygamber'in İslâm milleti içinde zuhur ettiği bilinen, mucizelerinden biridir. Mucizeler olağan durumlarla kıyaslanamaz ve mucizeler olağan durumlara itiraz edilemez. (I, 401)

SONUÇ

Fetih, İslâm ile insan arasındaki engelleri ortadan kaldırmak için yapılır. İbn Haldûn fetih terimini özenle kullanır. Ona göre yapılan her savaş fetihle sonuçlanmaz. Fetih, Müslümanların birliğini temsil eden halifenin izin ve nezaretinde gerçekleşebilir. Müslümanların birbirleriyle savaşarak elde ettikleri topraklar fetih değil bir istiladır.

Savaşlar insanlık tarihi kadar eskidir. Allah halkı yarattığı günden beri savaşlar ve türlü türlü çatışmalar meydana gelmektedir. Savaşların kaynağı insanların birbirlerinden intikam almak istemeleridir. Asabiyyetler arasında meydana gelen rekabet savaşa dönüşebilir. Bazı asabiyyetler diğer asabiyyetlere boyun eğdirerek devletleşme sürecine girebilir. İbn Haldûn asabiyyetten ziyade devletin elde ettiği zaferlere fetih olarak yaklaşmıştır. İslâm dini sayesinde Kureyş'in, Mudar'ı, Mudar'ın da Arapları Allah'ın lütfu ve yardımı ile birleştirerek büyük İslâm fetihlerine nail olduklarını haber vermiştir.

İbn Haldûn'a göre savaşların sebebi ya kıskançlık ve düşmanlık ya da Allah, din ve mülkü savunma düşüncesidir. Kıskançlık ve düşmanlık uğruna yapılan savaşlar meşru değildir. Allah, din ve mülk/devlet için öfkelenme insanların hukuku ve adaleti temin olarak düşünülür. Müslüman hanedan ve devletlerin birbiriyle savaşıp enerjilerini tüketmelerine karşı olan İbn Haldûn bu tür savaşları doğru bulmayarak, onlar için fetih yerine istila terimini tercih etmiştir. Fetihler ya gayrimüslimlere ya da bağilere karşı yapılmalıdır.[32]

İslâm fetihleri ulvi gayeler için yapılmıştır. Fetihler sayesinde sahabe ve çocukları muazzam servetlere kavuşmuştur. Ama onlar züht yaşamını tercih etmişlerdir. Onlar için dünya malına dalmak, ulvi gayelerden uzaklaşmak anlamına gelmekteydi. Hz. Ömer, elbisesinin yırtıklarını deriyle yamayacak, Hz. Ali, elindeki bunca zenginliği elinin tersiyle iterek, "Ey altınlar ve gümüşler! Benden başkasını baştan çıkardın." diyecektir. Kûfe valisi Ebû Musa (azlığından dolayı) tavuk eti yemekten kaçına-

32 Modern anlamda fetih ve istila için emperyalizm terimi kullanılmaktadır. İbn Haldûn fetih, maddi amaçlardan öte ulvi hedefleri olan yönüyle ayrı bir yere yerleştirilmektedir. Say, *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve İlişkiler Kuramı*, s. 622-623.

caktır. Sahabenin çoğu elek kullanmadan ekmeklerini yiyeceklerdir. İbn Haldûn, böyle davranmalarının nedeni olarak da yeni fatihlerin (başta Mudarîlerin) alıştıkları yoksulluk ve darlığı gösterir. Dünyanın cazibesine kapılmadan maddi ve manevi fetihleri sürdürmek yani cihat etmek onlar için en güçlü sinerjiydi.

İbn Haldûn'un yaşadığı çağ Müslümanlar için sıkıntılı idi. Atalarının bir zamanlar huzur içinde yaşadığı Endülüs büyük ölçüde Hıristiyan istilacılarının başlattığı reconquista (yeniden fetih) hareketi ile elden çıkmıştır. Akdeniz'deki adalar hatta birçok kıyı şehirleri Hıristiyanlar tarafından işgal edilmiştir. İslâm dünyasındaki rehavet, sefalet ve çok başlılık onu derinden üzmüştür. İslâm'ın hâkim olduğu, fetihlerin geniş coğrafyalara yayıldığı dönemlere büyük özlem duymuştur. Tıkanıklığın ve gerilemenin nedenleri üzerine durarak, Müslümanların ve İslâm'ın birlik ve beraberliğinin olduğu huzurlu günlere nasıl kavuşacağı hakkında önemli ipuçları vererek daima ümitvar olmayı hedeflemiştir.

KAYNAKÇA

Bardakoğlu, Ali, "İstîlâ", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 359-361.

el-Husrî, Sâtî, *İbn Haldûn Üzerine Araştırmalar*, (hzr. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 2001.

Fayda, Mustafa, "Fetih", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 467-470.

Hülagu, Orhan, *Fârâbî ve İbn Haldûn'da Devlet Düşüncesi*, İstanbul, 1999.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Hasan (808/1406), *Târîhu İbn Haldûn/Kitâbu'l-'İber ve Dîvânu'l-Mubtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arabve'l-Acem ve'l-Berber ve men 'Âsarahum min zeviyiyî's-Sultâni'l-Ekber*, (hzr. Halil Şahâde, Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1431/2001.

Mukaddime, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1982, *Mukaddime*, (çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Yay., İstanbul 2004.

Rıhletü İbn Haldûn, (thk. Muhammed b. Tâvit et-Tancî), neşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004.

İbn Manzûr, Ebû'l-FadlCemâlüddin Muhammed b. Mükrem (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1417/1997.

İnce, İrfan, "Ridde", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 88-91.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1993.

Râgıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (502/1108), *Müfredât Elfâz-ı Kur'ân*, (çev.Yusuf Türker), İstanbul 2007.

Say, Seyfi, *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*, Harf Yay., İstanbul 2011.

Şafak, Ali, "Bağy", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 451-452.

Uludağ, Süleyman, "İbn Haldûn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 538-543.